

HÜQUQ MƏSƏLƏLƏRİ VƏ BEYNƏLXALQ ƏLAQƏLƏR KOMİSSİYASI

DÖRDÜNCÜ İCLAS

BİŞKEK -2015

HESABAT MƏRUZƏSİ

TÜRKPƏ Üzvü Ölkələrdə Seçkilər, Seçki Sistemləri və

TÜRKPƏ Seçki Müşahidəsi Fəaliyyətləri

TÜRKPA ÜZVÜ ÖLKƏLƏRDƏ SEÇKİLƏR VƏ SEÇKİ SİSTEMLƏRİ

A) GİRİŞ

Təmsili demokratiya xalqın suveren haqqlarının istifadəsi üçün vasitə kimi nümayəndələrini müəyyən bir müddətə seçdiyi, bu şəkildə təmsilçilərə və idarə edənlərə legitimlik təmin etdiyi və gözləntilərin qarşılanmadığı hallarda bu təmsilçilərin və idarə edənlərin yenidən seçilməyərək, dəyişdiriləbildiyi sistemlərdir. Bu səbəblə seçkilər demokratiyanın imtina edilməz ünsürləridir.

TÜRKPA üzvü ölkələr quruluşlarından etibarən demokratikləşmə prosesində əmin addımlarla irəliləyərək və qanunvericiliklərini bu istiqamətdə inkişaf etdirərək insan hüquqları, demokratiya və qanunun aliliyi prinsipləri baxımından beynəlxalq standartları yaxalamışdır. Ancaq demokratikləşmə sonu olmayan bir prosesdir.

TÜRKPA üzvü ölkələr də demokratiyanın ən əsas göstəricisi olan seçkilər haqqındakı qanunvericiliklərini inkişaf etdirmək, mövzuya bağlı məlumat və təcrübələrini bölüşmək və TÜRKPA tərəfindən həyata keçirilən seçki müşahidə fəaliyyətlərini institutlaşdırmaq məqsədiylə 28 Aprel 2014-cü ildə Astanada keçirilən TÜRKPA Hüquq Məsələləri Daimi Komissiyası Üçüncü Toplantısında "Üzv ölkələrin seçki qanunvericiliyinin araşdırılması" mövzusunun Dördüncü Toplantı'nın gündəliyinə salınmasını qərara almışdır.

B) SEÇKİ SİSTEMLƏRİ

I. Seçki Sistemi

Demokratik legitimliyin təmin edilməsinin imtina edilməz ünsürü *seçkilər* anlayışıdır. *Seçkilər* ən ümumi ifadəsi ilə idarə edənlərin idarə olunanlar tərəfindən təyin olunduğu və / və ya onlara səlahiyyət verildiyi əməliyyatdır. *Seçki sistemi* isə vətəndaşların səsələrinin nümayəndələrin məsələsinə çevrilmə mexanizmi olaraq görülə bilər. Geniş mənasiylə *seçki sistemi* siyasi təmsilin necə reallaşacağına dair qaydalar bütünüdür.

Bu mənasiylə seçki sistemi; seçmə və seçilmə kafiliyi, adayığa bağlı qaydalar, səs vermə üsulları, seçki dairələri, seçki prinsipləri, seçkilərin təşkili və seçkilərin rəhbərlik və nəzarəti kimi seçkilərlə əlaqədar bütün xüsusiyyətləri əhatə edir.

Nəhayət, seçki sistemləri həm siyasi sistemi xarakterizə edir, həm də seçkilər nəticəsində yaranan parlamentin (məclisin) tərkibini müəyyən edir.

II. Seçki Sistemi Növləri

Demokratik ölkələrdə tətbiq olunan seçki sistemləri üç başlıq altında təsnif oluna bilər: *Əksəriyyət əsasına söykənən sistemlər (majoritar), nisbi təmsil əsasına söykənən sistemlər (proporsional) və qarışıq sistemlər.*

Majoritar sistemi İngiltərə və Amerika Birləşmiş Ştatlarında birliklərin təmsili əsasında istifadə edilməyə başlanmışdır. Ancaq 19-cu əsrdə demokratik rəhbərlikdəki fərdin mərkəzə alınması və digər qrupların hüquqlarının əksəriyyət qarşısında qorunması düşüncələrinin inkişafıyla istər Anqlosakslar ölkələri, istərsə də Qitə Avropası ölkələrində əksəriyyət sistemi, bu ehtiyacları qarşılamaqdan uzaq qalmışdır. Əslində, nisbi təmsil sisteminin ortaya çıxışı, təmsildə ədaləti təmin edən sistemləri inkişaf ettirmə səyinin məhsuludur.

Bu səbəbdən *majoritar sistemi*, digər səsəldən asılı olmayaraq ən çox səs alanın qazandığı bir sistemi ifadə edərkən, *proporsional sisteminin* məqsədi, istifadə olunan səsələrin proporsional bir şəkildə kürsülərə çevrilməsinin təmin edilməsidir. Bu iki düsturun mənfi istiqamətlərinin ortadan qaldırılması məqsədiylə hər iki sistemin müsbət istiqamətlərini nəzərə alaraq yaradılan qarışıq sistemlər vardır.

İngiltərə və köhnə müstəmləkələri ilə Amerika Birləşmiş Ştatları majoritar sistemi tətbiq olunduğu halda, Qitə Avropası ölkələrində ümumiyyətlə proporsional sisteminin mənimsənilməsi görülməkdədir.

a. Majoritar Seçki Sistemləri

Majoritar seçki sistemləri adından da aydın olduğu kimi bir seçki bölgəsində seçiləcək namizədlərdən ən çox səs alan namizədin seçilməsidir. Bu sistemin tətbiqinin fərqli üsulları vardır. Bir turlu və iki turlu majoritar sistemi olaraq ayrılan bu üsullardan bir turlu majoritar sistemi də öz arasında ayrılmaqdadır: Bir turlu dar bölgə seçki sistemi, siyahı üsulu (blok səs) seçki sistemi, alternativ səs sistemi.

b. Proporsional Seçki Sistemləri

Proporsional sistemlər, namizədlərini siyahı üsuluna əsaslanaraq təyin edən partiyaların, hər seçki dairəsi ətrafında aldıkları səs nisbətinə görə millət vəkili müəyyənləşdirmələrini təmin edən bir seçki sistemidir. Proporsional seçki sistemləri *milli səviyyədə* və *seçki ətrafı səviyyəsində* olmaq üzrə ikiye ayrılır.

Milli səviyyədə proporsional təmsil: Bu sistemdə bütün ölkə bir seçki dairəsi olaraq qəbul edilir və partiyalar məclisdəki ümumi millət vəkili sayı qədər namizəd göstərilir. Ölkə daxilində etibarlı səs millət vəkili sayına bölünərək "milli seçki kvotası" qoyulur və partiyalar aldıkları səs nisbətinə görə millət vəkili müəyyənləşdirirlər.

Seçki ətrafı səviyyəsində proporsional təmsil: Bu sistemə görə də ölkə birdən çox millət vəkili çıxaran seçki dairələrinə bölünür. Partiyalar hər seçki dairəsində aldığı səs nisbətinə görə millət vəkili çıxarır. Proporsional təmsil əsasına görə edilən seçkilərdə ortaya çıxan artıq səsə qiyətləndirmədən kənar qalması problemini aradan qaldırmaq üçün "*ən böyük artıq üsulu*", "*ən qüvvətli ortalama üsulu*", "*milli artıq sistemi*", "*d'Hont üsulu*" sistemdən biri seçim edilə bilər.

Proporsional Seçki Sisteminin üstünlükləri:

- İstifadə olunan səsə qiyətləndirilməsini təmin edərək, "təmsildə ədalət" qanununun həyata keçirilməsini mümkün edir.
- Cəmiyyətdəki fərqli siyasi meyillərin və görüşlərin məclisdə təmsil edilməsini təmin edir.
- Majoritar sisteminə nisbətən daha az səsə boş getməsinə təmin edir.
- Kiçik partiyaların təmsilini mümkün edərək, sistemə yeni və dinamik güclər qazandırır.

Nispi Təmsil Esasına Dayanan Sistemin Dezavantajları

- Mecliste birdən çox partinin təmsili sağlanmaqla bərabər tek bir partinin iktidara gəlməsi zordur.
- Koalisiyon hökumətlərinin kurulması ilə istikrarsız yönetimler meydana gelir.

c. Qarışıq Sistemlər

Qarışıq sistemlər, *majoritar sistemlər* ilə *proporsional sistemlərin* təmsildə ədalət və rəhbərlikdə sabitlik prinsipləri kontekstində sahib olduqları üstünlükləri və mənfi cəhətləri nəzərə alınaraq seçki sisteminin gücləndirilməsi nəticəsində yaranmış sistemlərdir. Hər iki sistemdən xüsusiyyətlər daşıyırlar. Texniki olaraq hansı sistemin nə dərəcədə yaradılan sistemə daxil edildiyi ölkədən ölkəyə fərqlilik göstərir.

C) TÜRKPA ÜZVÜ ÖLKƏLƏRİNDƏ SEÇKİLƏR

Azərbaycan Respublikası

28 May 1918 tarixindən 28 aprel 1920-ci il tarixinə qədər olan qısa bir dövrdə Milli Məclisin yaradılması və o dövr üçün demokratik prinsiplərə söykənən 21 İyul 1919 tarixində millət vəkili seçkilərinin keçirilməsi ilə əlaqədar qanunun qəbul edilməsi Azərbaycan tarixində parlamentarizmin formalaşması və inkişafı üçün əhəmiyyətli addım sayıla bilər.

Azərbaycan Respublikasında 18 Oktyabr 1991 tarixindən günümüze qədər on üç seçki və beş referendum keçirilmişdir. Seçkilərin və Referendumlar tarixləri aşağıda göstərilmişdir:

Prezident seçkiləri: 1992-1993-1998-2003-2008-2013

Parlament seçkiləri: 1995-2000-2005-2010

Yerli seçkilər: 1999-2004-2009

Referendumlar: 1991-1993-1995-2002-2009

Azərbaycanda ilk parlament seçkiləri 1995-ci ildə, prezident seçkiləri isə 1992-ci ildə baş vermişdir.

Vətəndaşların seçmə və seçilmə hüququ Azərbaycan Respublikasında dövlət və ictimai işlərin idarə edilməsində, vətəndaşların iştirakı haqqında Konstitusiyaya ilə verilmiş hüquqların ən əhəmiyyətli hüquqi təminatıdır.

Azərbaycan Konstitusiyası seçki hüququnu 56-cı maddə ilə zəmanət altına alınmışdır. *"Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının dövlət orqanlarına seçmək və seçilmək, habelə referendumda iştirak etmək hüququ vardır. Məhkəmə qərarı ilə seçki hüququndan məhrum edilən şəxslər seçkilərdə, habelə referendumda iştirak etmək hüququna malik deyildirlər. Hərbi qulluqçuların, hakimlərin, dövlət məmurlarının, din xadimlərinin, məhkəmə qərarı ilə azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin, bu Konstitusiyaya və qanunda nəzərdə tutulmuş digər şəxslərin seçkilərdə iştirak etmək hüququ qanunla məhdudlaşdırıla bilər."*

Yenə Konstitusiyanın 2-ci maddəsində *"Azərbaycan xalqı öz suveren hüququnu bilavasitə xalq səsverməsi-referendum və ümumi, bərabər və birbaşa seçki hüququ əsasında, sərbəst, gizli və şəxsi səsvermə yolu ilə seçilmiş nümayəndələri vasitəsilə həyata keçirir."* hükmünə yer verilmişdir.

Seçki qanunvericiliyinin tətbiq olunmasında mühüm rol oynayan şərtlərdən biri səsvermə mühitinin tənzimlənməsidir. Bu xüsus Konstitusiyanın 83-üncü maddəsində *"Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi deputatları, majoritar seçki sistemi üzrə ümumi, bərabər və birbaşa seçki hüququ əsasında sərbəst, şəxsi və gizli səsvermə yolu ilə seçilirlər"* şəklində ifadə edilir. 84-cü maddəyə görə *"Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi deputatlarının seçimi hər 5 ildə bir, noyabr ayının ilk bazar günü keçirilir."* şəklində keçirilir.

24 Avqust 2002-ci il tarixli referendumla Konstitusiyada edilən dəyişikliklə proporsional və dar bölgə seçki sisteminə əsaslanan qarışıq seçki sistemi ortadan qaldırılmış və majoritar seçki sistemi tətbiq olunmuşdur. Bu dəyişikliklərdən başqa prezident seçkiləri nəticələrinin sadə səs çoxluğu (yüzdə 50 + 1 seçici) qanununa görə hesablanması, hökumətin Milli Məclisə illik fəaliyyət hesabatı təqdim etməsi, siyasi partiyaları bağlama səlahiyyətinin Konstitusiyaya Məhkəməsindən alınaraq ümumi məhkəmələrə verilməsi, Respublika Baş prokurorluğuna və Ali Məhkəməyə qanun təklif etmək səlahiyyətinin verilməsi və vətəndaşlara Konstitusiyaya Məhkəməsinə birbaşa şikayət etmək hüququnun verilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Azərbaycan millət vəkilləri seçkiləri beş ildə bir edilməkdə, 125 deputatı seçki bölgələrində majoritar sistemi ən çox səs alan namizədlərə verilir. 2002-ci ildə edilən referendumda qədər iyirmi beş üzvün proporsional təmsillə seçiminə icazə verən yarı-nisbi seçki sistemi qüvvədə qalmışdır. Edilən dəyişikliklər ilə güclü partiyaların üstünlüklü olduğu majoritar sistemi mənimsənmişdir. Yeni sistem ilk dəfə 2005 seçkilərində tətbiq olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikasında yaşı iyirmi beşdən kiçik olmayan hər bir vətəndaş qanunla müəyyən edilmiş qaydada Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə millət vəkili seçilə bilər. İkili vətəndaşlığı olan, başqa dövlətlər qarşısında öhdəliyi olan, icra və ya məhkəmə hakimiyyəti orqanlarında işləyən, elmi, pedaqoji və yaradıcılıq fəaliyyəti istisna olmaqla, başqa ödənişli fəaliyyətlə məşğul olan şəxslər, din xadimləri, hərəkəti ehliyyətsizliyi məhkəmə təsdiq edilənlər, ağır cinayətlərdən məhkum olmuş şəxslər və məhkəmənin qüvvəyə minmiş qəti qərarı cəza çəkmə yerlərində hökmlü olanlar millət vəkili seçilə bilməz.

Azərbaycan bölgələrində iki turlu majoritar sistemini istifadə edir. Partiyalar, qarışıq seçki sistemlərində biri ölkə seçki dairəsi üçün digəri də bölgə seçki dairələri üçün olmaq üzrə iki ayrı siyahıda seçkilərə daxil olur.

Mərkəzi Seçki Komissiyası regional seçki komissiyalarını və sandıq komissiyalarını meydana gətirməkdədir.

Milli Məclis deputatlarının seçki nəticələrinin yoxlanılması və təsdiqlənməsi, qanunla müəyyən edilmiş qaydada Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi tərəfindən həyata keçirilir. (Konstitusiyaya Maddə 86)

Azərbaycanda Prezident namizədlərində axtarılan xüsusiyyətlər və seçki əsasları Konstitusiyanın 100 və 101-ci maddələrində sıralanmışdır. Buna görə yaşı otuz beşdən aşağı olmayan, Azərbaycan Respublikasının sərhədləri içində on ildən artıq daimi yaşamış, seçkilərdə iştirak etmək hüququna malik olan, ağır bir cinayətə məhkum olmamış, başqa dövlət qarşısında öhdəliyi olmayan, ali təhsilli, ikili vətəndaşlığı olmayan Azərbaycan Respublikası vətəndaşları Azərbaycan Respublikasının Prezident seçilmək hüququna malikdirlər.

Seçicilərin iyirmi beş faizi seçkilərdə iştirak edib səslerini istifadə etsə seçki keçirilmiş sayılır və seçkilərə qatılan seçicilərin əlli faiz müsbət bir səsini alan namizəd prezident seçilir. İlk turda bu səsə çata bilməyən ən çox səs almış iki namizəd arasında ikinci tur seçki keçirilir. İkinci turda ən çox səs alan namizəd prezident seçilir. Konstitusiyaya görə on dörd gün ərzində Konstitusiyaya Məhkəməsi prezident seçkilərinin nəticələrini rəsmən elan edir və növbəti üç gün içində prezident and içir və rəsmi olaraq vəzifəyə başlayır.

Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyası seçkilərin təşkilini təmin edən təşkilatdır. Komissiya Konstitusiyanın 83 ilə 101 və 142-ci maddələri əsaslarına görə fəaliyyət göstərən daimi bir dövlət qurumudur. Sədr və Sədr Müavini daxil olmaqla cəmi on səkkiz üzvdən ibarətdir.

Qazaxıstan Respublikası

Qazaxıstan Respublikasının Müstəqilliyi haqqında Konstitusiyaya Qanunu 16 dekabr 1991-ci ildə qüvvəyə minmişdir.

Konstitusiyaya görə 9 dekabr 1995-ci ildə Qazaxıstan Respublikası tarixində ilk dəfə olaraq iki Məclisdə parlament seçkiləri keçirilmişdir. O zamandan Qazaxıstan Parlamenti iki Palatadan ibarət olmuşdur - Senat və Məclis.

Bu andakı mövcud Məclis, yəni V. Dövr Millət vəkilləri isə 15 Yanvar 2012 tarixində edilən seçkilərdə təşkil edilmişdir. Burada yeddi partiya seçkilərdə iştirak etmişdir, yalnız üç partiya yeddi faiz səddi keçmişdir. Nur Otan Partiyası səksən üç faizlə yenə ən çox səs alan partiya olmuş və ümumi yüz yeddi üzvlüyün səksən üçünü qazanmışdır.

Qazaxıstan Seçki Qanununun 97-1-ci maddəsinin ikinci bəndinə görə Məclis tək partiyalı olaraq müəyyənləşdirilə bilməz. Alınan qərara görə, bundan sonrakı seçkilərdə ikinci olan partiyanın lazımlı olan yeddi faizlik səddi keçməməsi vəziyyətində belə sözügedən partiyanın nümayəndələri Məclisdə yer alacaqdı. 2012-ci ilə qədər Qazaxıstan Məclisinə tək partiyalı sistem hakim olmuşdur.

Məclisdə doxsan səkkiz millət vəkili ümumi milli bölgələrə aid nisbətli siyahı sistemində görə seçilir. Hədd, seçici səsinin yeddi faizidir. Buna əlavə olaraq, doqquz millət vəkili də Qazaxıstan Xalqları Assambleyası tərəfindən seçilir.

Üzv sayı qırx yeddi olan Senat, Konstitusiyaya Qanunla müəyyən edilmiş qaydada, müvafiq hər vilayətdən (oblast), böyük şəhərdən və Qazaxıstan Respublikasının paytaxtından iki adam olmaq üzrə, seçilən senatorlardan ibarətdir. Senatın on beş üzvü prezident tərəfindən, milli-mədəni və cəmiyyətin digər mənfəətləri nəzərə alınaraq, birbaşa təyin olunur. Konstitusiyanın 50-ci maddəsində Parlamentin statusu və quruluşu ifadə edilmişdir.

Vilayət, böyük şəhər və paytaxtdan seçiləcək otuz iki senator "Məsləhət" olaraq adlandırılan yerli məclislər tərəfindən seçilir. Senatorların səlahiyyət müddəti altı ildir. Buna görə senatorları, vətəndaşların vaxtında birbaşa seçkilərlə seçdiyi məsləhətlərin millət vəkilləri seçəcək. Konstitusiyaya Qanunu ilə müəyyən edilmiş qaydada senatorların yarısı dörd illiyinə, digər yarısı isə iki illiyinə seçilir. (Konstitusiyaya, Maddə 95)

Maslahatlar yerli təmsili orqanlardır. Maslahat üzvləri; xalq tərəfindən ümumi, bərabər və birbaşa seçki qanununa söykənən gizli səsvermə yolu ilə beş illik müddət üçün seçilirlər. Konstitusiyanın 86-cı maddəsi ilə seçilmə şərtləri və əsasları təyin olunmuşdur.

Qazaxıstan Respublikası vətəndaşı olan və son on ildir ölkədə davamlı olaraq yaşayan bir adam millət vəkili ola bilər. Otuz yaşına çatmış, ali təhsilli, ən az beş il iş təcrübəsi olan, əlaqədar vilayət, böyük şəhər və ya paytaxtda ən az üç il yaşamış hər bir vətəndaş senator seçilə bilər. İyirmi beş yaşını keçmiş vətəndaşlar Qazaxıstan Məclisinə millət vəkili olaraq seçilə bilərlər. (Konstitusiya, Maddə 51)

Prezident namizədində axtarılan xüsusiyyətlər və seçimi haqqında təriflər Konstitusiyanın 41-ci maddəsində yer almışdır. Qazaxıstan Respublikasının yetkinlik yaşına çatmış vətəndaşları tərəfindən ümumi, bərabər və birbaşa seçmə qanununa söykənən gizli səsvermə ilə beş illik müddət üçün seçilir. Səsvermədə iştirak edən seçicilərin əlli faizindən çoxunun səsini alan namizəd seçilmiş sayılır. Namizədlərdən heç birinin lazım olan səs miqdarını ala bilməməsi vəziyyətində təkrar səsvermə keçirilir və bu səsvermədə ən çox səs almış iki namizəd iştirak edir. Səsvermədə iştirak edən seçicilərin əksəriyyətinin səsini alan namizəd seçilmiş sayılır.

Prezident seçkiləri dekabr ayının ilk bazar günü keçirilir və tarix olaraq Parlament seçkiləriylə eyni gündə həyata keçirilə bilməz.

Məclisin seçkiləri, mövcud parlamentin səlahiyyətlərinin sona çatmasına ən az iki ay qalmış həyata keçirilir.

Senatorların yarısının seçimi əlavə seçki qanunvericiliyi çərçivəsində, səsvermə üsulu ilə həyata keçirilir.

Konstitusiyanın 52-ci maddəsinə görə millət vəkillərinə qarşı tətbiq olunacaq işlər və digər əlaqədar mövzuların hazırlanması vəzifəsi, Qazaxıstan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyası tərəfindən yerinə yetirilir. Mərkəzi Seçki Komissiyası; sədr, sədr köməkçisi, katib və komissiya üzvlərindən ibarətdir. Komissiyaya prezident tərəfindən başçı daxil olmaqla iki üzv, senat və məclis tərəfindən də iki üzv təyin olunur.

Qazaxıstan Respublikası Seçkiləri Konstitusiya Qanunu ilə seçki hüququna dair prinsiplər təyin olunmuşdur. Buna görə seçki komissiyaları, namizədlərin seçki öncəsi təbliğat işlərini icra edərkən ölkə büdcəsindən istifadə imkanları, namizədlərin təbliğat vəsaitlərinin yalnız yerli bölgələrin mətbuat nəşr orqanlarında nəşr olanlarının maliyyə ləşdirilməsini təmin edir.

Qırğızıstan Respublikası

Qırğızıstan Respublikası 31 Avqust 1991 tarixində Müstəqillik Bəyannaməsinin qəbulu ilə suveren və müstəqil bir dövlət olmuşdur.

Qırğızıstanın ilk Konstitusiyası 5 May 1993 tarixində, Yüksək Şuranın 12-ci toplantısı ilə qəbul edilərək, Qırğız Parlamenti "Jogorku Keneş" olaraq adlandırılmağa başlanmışdır. 1995 ilə 2005 illərində iki palatalı bir parlament ikən, sonradan tək quruluşlu bir hala gəlmişdir.

1995 və 2000-ci illərdə millət vəkilləri majoritar seçki sisteminə görə seçilmişdir. Parlamentin Alt Qanadı otuz beş və Üst Qanadı yetmiş üzvdən meydana gəlmişdir.

Konstitusiya islahatı ilə 2003-ci ildə dəyişikliklər edilmişdir. Beləcə, Parlament tək qanadlı və doxsan üzvlü olan bir quruluş olaraq, seçkilər partiya siyahıları üzərindən həyata keçirilmişdir.

27 İyun 2010 tarixində təşkil edilən referendum nəticəsində qəbul edilən yeni Konstitusiyaya görə prezidentin vəzifə və səlahiyyətləri məhdudlaşdırılmış, Parlament önə çıxarılmış və parlament sistemi gücləndirilmişdir.

Seçkilərlə əlaqədar ümumi hökmlər, "Qırğız Respublikasının Prezidenti və Qırğız Respublikası Jogorku Keneşi deputatları seçkiləri Haqqındakı Qanun" ilə müəyyən olunmuşdur.

Yeni Konstitusiyaya görə on səkkiz yaşına çatan Qırğız Respublikası vətəndaşları seçmək hüququ qazanırlar. Seçkilər sərbəstdir. Jogorku Keneş, dövlət başçısı, yerli rəhbərlik təmsili orqanları üzvlərinin seçkiləri, ümumi, bərabər və birbaşa seçki hüququ əsasında gizli səsvermə ilə keçirilir. (Maddə 2)

Yenə Konstitusiyanın vətəndaşlıq hüquqlarını təyin edən çərçivə içərisində, 52-ci maddə ilə "Mövcud Konstitusiya və qanunlarda nəzərdə tutulan üsula uyğun olaraq dövlət və yerli idarəetmə orqanlarına seçmə və seçilmə hüquqlarına malikdir."

Konstitusiyanın 60 və 62-ci maddələrinə uyğun olaraq heç kim bir dəfədən artıq prezident seçilə bilməz. Prezident seçkiləri altı ildən bir keçirilir. Otuz beş yaşından kiçik, yetmiş yaşından böyük olmayan, ölkədə ümumi olaraq ən az on beş il yaşamış, dövlət dilini bilən Qırğız Respublikası vətəndaşları prezident seçilə bilər. Prezidentlik üçün namizədlərin sayı məhduddur. Ən az otuz min seçicinin imzasını toplamış adam, prezidentliyə namizəd ola bilər.

Jogorku Keneş öz səlahiyyətləri çərçivəsində qanunvericilik səlahiyyətini və nəzarət funksiyasını istifadə edən yüksək təmsili orqandır. Qırğızstan parlament sistemi içində Jogorku Keneş, proporsional təmsil əsasında beş il müddətlə seçilən 120 millət vəkildən ibarətdir.

Seçki nəticələrinə görə bir siyasi partiya, Parlamentdə ən çox altmış beş kürsü ilə təmsil oluna bilər.

Parlamentə daxil olmaq üçün seçki barajının müəyyənləşdirilməsi daxil olmaqla Jogorku Keneşin millət vəkili seçki üsulu konstitusiya qanunu ilə tənzimlənir.

Seçki günündə iyirmi bir yaşına çatmış və seçki hüququna malik hər hansı bir Qırğız Respublikasının vətəndaşı Jogorku Keneşə millət vəkili seçilə bilər.

Bunlardan əlavə Prezident seçkisi öncəsi siyasi partiyalar və seçki qanununda müəyyən dəyişikliklər edilmişdir.

Seçkilər və Referendum haqqında Mərkəzi Komissiya Konstitusiyanın 101-ci maddəsində qeyd olunduğu kimi, Qırğız Respublikasında seçki və Referendumlara hazırlıq və rəhbərliyini həyata keçirən təşkilatdır. Komissiya bir başçı daxil olmaqla on iki üzvdən ibarətdir. Üzvlərin quruluşunda qadın kişi tarazlığı güdülərək, hər hansı bir tərəfin yetmiş faizi aşmayacağı müəyyənləşmişdir.

Seçki və referendum Mərkəzi Komissiyası üzvlərinin; üçdə biri prezident, üçdə biri Parlamentdəki əksəriyyət və üçdə biri Parlamentdəki müxalifətin təklifləriylə Jogorku Keneş tərəfindən beş illiyinə seçilir. (Konstitusiya, Maddə 74)

İnzibati olaraq və Mərkəzi Seçki Komissiyası Forumları; Çuy, Issık Göl, Narın, Talas, Cəlal-Abad, Oş və Batken olaraq yeddi vilayətə (oblast) bölünmüşdür. Paytaxt Bişkek və Oş şəhərinə xüsusi status verilmiş və özlərini əhatə edən Çuy və Oş vilayətləri xaricinə alınmışdır.

Türkiyə Respublikası

Seçkilər; Konstitusiya, Seçkilərin Əsas Hökmləri və Seçicilər Haqqında Qanun (26.4.1961-ci il tarixli və 298 sayılı) və Millət vəkili Seçimi Qanunu (10.6.1983-ci il tarixli və 2839 sayılı) və Siyasi Partiyalar Qanunu (22.4.1983-ci il tarixli və 2820 sayılı) vasitəsilə keçirilir. Bundan əlavə, 19 Yanvar 2012-ci ildə qəbul edilən 6271 sayılı Prezident Seçkiləri Qanunu yeni prezident seçki sistemini təşkil edir.

1982-ci il Konstitusiyasının 67-ci maddəsinin ikinci bəndinə görə "Seçkilər və xalq səsverməsi sərbəst, bərabər, gizli, tək dərəcəli, ümumi səsvermə, açıq sayma və sayma əsaslarına görə, məhkəmə rəhbərliyi və nəzarəti altında həyata keçirilir."; altıncı bəndə görə "Seçki qanunları, təmsildə ədalət və rəhbərlikdə sabitlik qanunlarını ümumiləşdirəcək şəkildə tənzimlənir.". Eyni maddənin yeddinci bəndində yer alan "Seçki qanunvericiliyində edilən dəyişikliklər qüvvəyə mindiyi tarixdən etibarən bir il ərzində keçiriləcək seçkilərdə tətbiq edilmir." hökmü seçki sisteminin təhlükəsizliyi, etibarlılığı və qanuniliyinin təminat altına alınması baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Konstitusiyanın 79-cu maddəsinə görə seçkilər məhkəmə orqanlarının ümumi idarəetmə və nəzarəti altında həyata keçirilir. Seçkilərin başlamasından bitiminə qədər, seçkinin nizam içində rəhbərliyi və dürüstlüyü ilə əlaqədar bütün əməliyyatları etmə və etdirmə, seçki müddətində və seçkidən sonra seçki mövzularıyla əlaqədar bütün sui istifadə, şikayət və etirazları araşdırma və qəti qərara bağlama və Türkiyə Böyük Millət Məclisi üzvlərinin seçki protokollarını qəbul etmə vəzifəsi Yüksək seçki Şurasına (YSK) aiddir. Yüksək Seçki Şurası qərarlarından başqa bir mənbəyə müraciət etmək olmaz.

Seçkiləri icra etmək üzrə bütün səlahiyyət və məsuliyyətləri boynuna götürən YSK, yeddi əsl və dörd ehtiyat üzvdən ibarətdir. Üzvlərin altısı Yargıtay, beşi Danıştay tərəfindən altı illiyinə seçilir. Vilayət və rayon Seçki Forumları, hakimlər tərəfindən idarə olunur. Konstitusiyanın 79-

cu maddəsi seçkilərin məhkəmə orqanlarının rəhbərliyində və nəzarətində reallaşmasını nəzərdə tutur. YSK və alt heyəti üzvləri hakimlərdən ibarətdir. Bununla yanaşı, son millət vəkili seçkilərində ən çox səs alan dörd siyasi partiya və Türkiyə Böyük Millət Məclisində qrupu olan siyasi partiyalar, partiya başçısı tərəfindən yazılı səlahiyyət verilməsi şərti ilə YSK-da bir əsl, bir ehtiyat nümayəndə saxlaya bilirlər. Ancaq qeyd olunan nümayəndələr YSK qərarlarına uyğun olaraq səs istifadə edə bilməzlər. Yenə son millət vəkili ümumi və ara seçkilərində öz siyahısından qanunvericilik məclislərindən birinə seçilmiş ən az bir üzvə sahib olan və ya qanunvericiliyin müəyyən etdiyi meyarları yerinə gətirdiyi YSK tərəfindən təsbit və elan edilən siyasi partiyalardan əlaqədar vilayət və mahalda təşkilatı olanlar, vilayət və mahal seçki quruluşlarında bir nümayəndə saxlayırlar. Bu nümayəndələr səs hüququ olmadan seçki şurasının iş və görüşmələrində iştirak edirlər.

YSK səksən bir Əyalət Seçki heyəti, mahal seçki heyəti və Sandıq quruluşlarından ibarətdir. Seçki heyəti daimidir. YSK-nın səlahiyyət müddəti altı il, əyalət və mahal seçki quruluşlarınınkı isə iki ildir. Sandıq heyəti hər seçkidən əvvəl vəzifəyə gəlir və seçki ilə əlaqədar əməliyyatlar bitənə qədər vəzifələrini icra edir. Sandıq lövhələrin mahaldakı son millət vəkili seçkilərində ən çox səs alan beş partiyanın nümayəndələrindən meydana gətirilməsini lazımdır.

Türkiyədə 1946-cı ildə çox partiyalı siyasi həyata keçilməsindən etibarən bu günə qədər fərqli seçim sistemləri tətbiq olunmuşdur. 1946, 1950, 1954, 1957 millət vəkili seçkiləri ilə 1961 Respublika Senatı Seçkiləri siyahı üsulu majoritar sisteminə görə reallaşdırılmışdır. Türkiyədə proporsional təmsil sisteminin qəbulu ilə birlikdə sistemin d'Hondt tətbiqi seçilmişdir. Sistem həm baryersiz həm də baryerli olaraq tətbiq olunmuşdur. Bu dövrdən sonra yalnız 1965-cı il Millət vəkili seçkiləri və 1966-cı il Respublika Senatı Seçkilərində milli balans sistemi tətbiq olunmuşdur. 1961-ci il Millət vəkili seçkiləri, 1964-cü il Respublika Senatı Seçkilərində seçki ətrafı baryeri d'Hont; 1969, 1973, 1977-ci il millət vəkili seçkiləri və 1968, 1973, 1975, 1977, 1979-cu il Respublika Senatı seçkilərində baryersiz d'Hont; 1983-cü il Millət vəkili Seçkilərində ikiqat baryer d'Hont və 1987, 1991-ci il millət vəkili seçkilərində seçki ətrafı və ölkə barajlı olmaq üzrə ikiqat barajlı d'Hont və kvota sistemləri tətbiq olunmuşdur. 1995, 1999, 2002, 2007 və 2011-ci illərdə keçirilən millət vəkili seçkilərdə isə ölkə baryerli d'hont sistemi tətbiq olunmuşdur. Türkiyə Böyük Millət Məclisi seçkiləri üçün hələ qüvvədə olan program proporsional təmsil əsasına söykənən ölkə baryerli d'Hont sistemidir.

D'Hont sisteminə görə bir seçki ətrafında hər partiyanın aldığı ümumi səs, sırasıyla birə, ikiyə, üçə, ... bölünür; bir seçki ətrafının çıxaracağı millət vəkili sayına çatana qədər bu əməliyyat davam ettirilir. Əldə edilən paylar böyükdən kiçiyə doğru sıralanıb millət vəkillərinin paylanması həyata keçirilməkdədir.

Seçicilərin seçici siyahısına qeydləri əhali qeyd sistemi üzərindən birbaşa həyata keçirilir. On səkkiz yaşını dolduran vətəndaşlar seçici siyahısına avtomatik olaraq daxil edilir. Seçicilər qeydiyyatda olduqları yerlərdə səsələrini istifadə edirlər. Siyasi partiyalara seçici siyahılarının surətlərini almaq hüququ verilir.

2014 Prezident Seçkiləri ilə ilk dəfə xaricdə yaşayan Türk vətəndaşlarına xaricdə səs vermə haqqı verilmişdir. Xaricdə yaşayan vətəndaşlar üçün əlli dörd ölkədə səs istifadə imkanı yaradılmışdır. Bu tarixə qədər xaricdə yaşayan vətəndaşlar gömrüklərdə qurulan sandıqlarda seçki hüquqlarını istifadə etmişlər.

Türkiyə tək Məclisli sistemə malikdir. Türkiyə Böyük Millət Məclisi 550 üzvdən ibarətdir. Millət vəkilləri, siyasi partiya siyahıları və müstəqil namizədlər arasından səksən beş seçki dairəsindən proporsional seçki sistemi altında dörd il vəzifə etmək üzrə seçilirlər.

Seçki baryeri rəhbərlikdə sabitlik təmin etmək məqsədiylə on faiz olaraq təyin olunmuşdur. Siyasi partiyaların Türkiyə Böyük Millət Məclisində təmsil edilməyə haqq qazabilmələri üçün ölkə səviyyəsində on faizlik etibarlı səs baryerini keçmələri lazımdır. d'Hondt düsturuna görə deputatların paylanması həyata keçirilir; namizədlərin partiya siyahılarındakı sıralarına görə mandatları verilir. Müstəqil namizədlər ölkə baryeri tətbiqinə tabe deyildirlər.

Siyasi partiyaların millət vəkili ümumi və ara seçkilərinə qatıla bilmələri üçün əyalətlərin ən az yarısında, seçkilərdən ən az altı ay əvvəl təşkilat qurmuş və konqreslərini keçirmiş və ya

Türkiyə Böyük Millət Məclisində qruplarının olması şərti axtarılır. Bundan əlavə, partiyaların əyalətlərin ən az yarısında namizədlərinin tam siyahılarını açıqlamaları lazımdır.

2007-ci ilə qədər prezident Türkiyə Böyük Millət Məclisi üzvləri tərəfindən seçildiyi halda, Konstitusiyada edilən dəyişikliyin referendum ilə qəbulundan sonra prezidentin, etibarlı səsərin tam əksəriyyəti ilə xalq tərəfindən birbaşa seçilməsi üsuluna keçilmişdir. Həyata keçirilən dəyişiklik ilə yeddi il olan prezidentin səlahiyyət müddəti də beş ilə endirilərək, tək dövr şərti də iki dövrə çıxarılmışdır.

Prezidentliyə namizəd ola bilmək üçün ən az iyirmi millət vəkili dəstəyi lazım olmalıdır və hər millət vəkili yalnız bir namizədi dəstəkləməsinə icazə verilmişdir.

Seçkilərdə yarışacaq namizədlərə bərabər imkanlar təqdim etməyi hədəfləyən spesifik təbiiqlər olaraq; televiziya və radioda pulsuz təbliğat müddətləri ilə əlaqədar qanun müddəaları dövlət mənbələrinin təbliğat məqsədli istifadəsinin qadağan edilməsi və ictimai resurslarına maliyyəyə edilən xidmətlərlə əlaqədar hadisələrə namizədlərin töhfə verməsi və təşkilatında yer alması kimi tənzimləmələr edilmişdir.

Son millət vəkili seçkilərində üç faizin üzərində səs alan siyasi partiyalar dövlət fondlarından faydalanmağa haqq qazanmaqdadırlar. Hər il o ilki ümumi büdcə gəlirləri cəminin ən az beş mində ikisi nisbətində vəsait təsis edilir və Yüksək Seçki Şurası elan edilən ümumi etibarlı səs sayı ilə mütənasib olaraq bölüşdürülmək surətiylə və bir milyon Türk Lirasından az olmamaq şərti ilə siyasi partiyalara ödənilir.

Türkiyədə seçki sisteminin nəzarətində siyasi partiyalar əhəmiyyətli bir rol oynayırlar. Qərar və əməliyyatlarda proseslərin şəffaflığını təmin etmək üçün siyasi partiyalar seçkilərin icrasından məsul olan bütün qurumlarda nümayəndə saxlaya bilirlər.

D) TÜRKPA Seçki Müşahidəsi Fəaliyyətləri

Seçki müşahidəsi fəaliyyətləri, ölkələrdə seçkilərin ədalətli və şəffaf bir şəkildə keçirilməsi üçün lazımlı şərtlərin inkişaf etdirilməsini və bu sayədə demokratikləşmə proseslərinə güvənin möhkəmləndirilməsinə yönəlmiş demokratikləşməyə kömək edən vasitələridir. Bundan əlavə seçki müşahidə fəaliyyətləri; seçki əvvəli, əsnası və sonrasında keçirilən monitorinq və qiymətləndirmə əməliyyatları sayəsində baş verə biləcək qanun pozuntularının önünə keçilməsi baxımından da töhfə verir.

Tarixdə ilk seçki müşahidəsi fəaliyyətlərinin 19-cu əsrə keçirildiyi qeyd olunur. ATƏT-ə görə müasir tarixdəki ilk seçki müşahidəsi Osmanlı Dövləti sərhədləri daxilindəki Əflək və Boğdanda reallaşmışdır. 1856-cı il Paris Andlaşmasına uyğun olaraq 1857-ci ilin iyun ayında Andlaşmada imzası olan dövlətlərin nümayəndələrindən meydana gələn "Avropa Komissiyası"-nın nəzarəti altında Əflək və Boğdanda yerli məclis seçkiləri keçirilmişdir.

Yaxın dövrə baxıldığında, 1970-ci illərə qədər seçki müşahidə missiyası həyata keçirən beynəlxalq quruluş bilinməməkdədir. Hal-hazırda dünyanın bir çox ölkəsindəki seçkilər, dövlətlərarası təşkilatlar, beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatları və seçkilərin keçirildiyi ölkədəki qeyri-hökumət təşkilatları tərəfindən izlənilir və hesabat verilir. Bunlara nümunə olaraq, Amerika Dövlətləri Təşkilatı (Organization of American States, OAS), Avropa Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı (ATƏT; Organization for Security and Co-operation in Europe, OSCE), Avropa Birliyi (AB; European Union, EU), Avropa Parlamenti (European Parliament), Avropa Şurası (AK; Council of Europe, COE), Müstəqil dövlətlər Birliyi (MDB; Commonwealth of Independent States, CIS), Şanxay Əməkdaşlıq Təşkilatı (ŞƏT; Shanghai Cooperation Organization, SCO) Afrika Birliyi (African Union, AU) və Cənub-Şərqi Asiya Beynəlxalq Birliyi (Association of Southeast Asian Nations, ASEAN) kimi təşkilatlar seçkilərə nizamlı olaraq müşahidə qrupları göndərməkdədir. Bu cür strukturlardan başqa Milli Demokratiya Fondu (National Endowment for Democracy, NED), Beynəlxalq Respublikaçılar İnstitutu (International Republican Institute, IRI), Milli Demokratik İnstitut (National Democratic Institute, NDI) və Carter Mərkəzi (Carter Center) kimi bir çox qeyri-hökumət təşkilatları da meydana gətirdikləri komandalarla seçki müşahidə prosesində iştirak edirlər. Bundan əlavə, bir çox ölkədə seçki

prosesləri ölkə içində fəaliyyət göstərən yerli qeyri-hökumət təşkilatlarının yaratdığı seçki müşahidə missiyaları vasitəsilə də yaxından izlənilməkdədir.

Seçkilər milli suverenliyin əhəmiyyətli bir ünsürüdür. Buna baxmayaraq bir çox inkişaf etməkdə olan ölkələr keçirilən seçkiləri xarici yoxlamaya açıq elan edərək seçki prosesinin "ədalətli və şəffaf" olduğunu göstərir. Müstəqil seçki müşahidəsi fəaliyyətinin keçirilməsi seçkilərin milli və beynəlxalq ictimaiyyətdə şəffaflığına dair bir göstəricidir. Bu eyni zamanda demokratiyanın universal bir dəyər olaraq qəbul edilməsi prosesi ilə də yaxından əlaqəlidir.

Seçki müşahidə missiyalarının işləri ilə əlaqədar müxtəlif standartlar və qaydalar nəşr olunmuşdur. Yuxarıda qeyd olunan bir çox təşkilat təsirli və professional bir müşahidə missiyası reallaşdırmaq üzrə mənbə meydana gətirmişdir. Bundan əlavə bu təşkilatların hesabatları bəzi tənqidlərə də səbəb olmaqdadır. Bunların içərisində subyektiv və ikili standartlarla hərəkət etmə ilə bağlı olaraq təşkilatların müşahidə missiyaları bəzən sorgulanırlar.

Demokratik seçkilər üçün zəruri olan əsas azadlıqlar və siyasi hüquqlar Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi (ÜİHB; Universal Declaration of Human Rights, UDHR (1948)) və Beynəlxalq Mülki və Siyasi Hüquqlar Müqaviləsi (UMSHS; International Covenant on Civil and Political Rights, ICCPR (1966)) ilə zəmanət altına alınmışdır. ÜİHB Birləşmiş Millətlər Təşkilatının bütün üzvləri tərəfindən qəbul edilmişdir və əsas beynəlxalq standartları ortaya qoymaqdadır; bundan əlavə müddəalarının çoxu hal-hazırda ənənəvi beynəlxalq qanun statusuna malikdir. 160-dan çox ölkə tərəfindən imzalanmış və təsdiq edilmiş olan BMSHM təsdiq etdiyi bütün ölkələr üzərində məcburi təsirə malikdir.

Bunlardan əlavə digər universal insan hüquqları müqavilələri seçki prosesləri üçün əlavə standartlar yaradır. Bunlar:

- Hər cür irqi diskriminasiya hallarının aradan qaldırılması haqqında Beynəlxalq Konvensiya (International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, 1965)
- Qadınlara qarşı hər cür ayrı-seçkiliyin qarşısının alınması Müqaviləsi (Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women, 1979)
- Əlil insanların hüquqları haqqında Konvensiya (Convention on the Rights of Persons with Disabilities, 2006)

Bir çox beynəlxalq təşkilata nəzərən gənc sayıla biləcək bir təşkilat olan TÜRKPA 2010-cu ildən etibarən seçki müşahidəsi fəaliyyətlərinə başlamışdır.

TÜRKPA bugünə qədər üzv ölkələrdə müxtəlif seçkiləri müşahidə etmiş və bəyannamələrini yaymışdır:

- 10 Oktyabr 2010-cu il, Qırğızıstan millət vəkili Seçkiləri
- 7 noyabr 2010-cu il, Azərbaycan Parlament Seçkiləri
- 27 aprel 2011-ci il, Qazaxıstan Erkən Prezident Seçkiləri
- 12 İyun 2011-ci il, Türkiyə Millət vəkili ümumi Seçkiləri
- 30 Oktyabr 2011-ci il, Qırğızıstan Prezident Seçkiləri
- 15 yanvar 2012-ci il, Qazaxıstan Erkən Parlament Məclisi Seçkiləri
- 9 Oktyabr 2013-cü il, Azərbaycan Prezident Seçkiləri
- 10 Avqust 2014-cü il, Türkiyə Prezident Seçkiləri

Assambleyanın seçki müşahidəsi işlərində üzv ölkələrdən olan millət vəkilləri və TÜRKPA Katibliyində işləyən diplomatlar iştirak edir. Qeyd olunan seçki müşahidələri qısa dövrlü müşahidə işləri olub, seçkilərə aid qanuni çərçivə, seçici, partiya və namizədlərin qeydiyyat əməliyyatları, seçki kampaniyaları, səs vermə, sayma və siyahıya alınma kimi mövzuları əhatə edən bir şəkildə həyata keçirilir.

Seçki müşahidə missiyasının əsas hədəflərindən biri demokratik seçkilər üçün standartların inkişaf etdirilməsidir. Bu məzmununda əsas məqsəd seçkilərdə iştirak etmək meyarlarından səs vermə müddətinə qədər müxtəlif sahələrdə texniki dəstək vermək və məlumat təcrübələri paylaşmaq məqsədinə xidmət etməkdir.

TÜRKPA adından seçki müşahidə fəaliyyətlərində iştirak edənlər, digər beynəlxalq təşkilatlarda nəzərə alınan və qəbul edilən davranış normalarına uyğun iş əsaslarına görə işlərini həyata keçirirlər. Başlıca prinsiplər aşağıda sadalanır:

- Müşahidəçilər qanunlara hörmət göstərirlər.
- Müşahidəçilər vəzifələrini icra edərkən ciddi şəkildə tərəfsizliklərini qoruyacaq və heç bir zaman partiyalar, namizədlər və ya seçki prosesində ixtilafli mövzularda fikir bildirmirlər.
- Müşahidəçilər birlikdə işlədikləri üzvlərlə alınan qərarlara müvafiq şəkildə hərəkət edirlər.
- Müşahidəçilər varsa başqa seçki müşahidə qrupları ilə əməkdaşlıq etməlidirlər.
- Müşahidəçilər yanlarında onlara təqdim olunan və əlaqədar məlumatları ehtiva edən akkreditasiya kartlarını daşıyır və lazımlı olduğu hallarda özlərini təqdim edirlər.
- Hər hansı bir partiya simvolu, rəngi və afişası daşıya və ya geyinə bilməzlər.
- Vəzifələrini icra edərkən seçki prosesi, səs vermə əməliyyatları və ya səslərin sayımı ilə əlaqədar hər hansı bir müdaxilə edə bilməz və ya mane olmağa çalışa bilməzlər.
- Problemlər və çatışmazlıqları əlaqədar məsuliyyətli şəxslərə bildirə bilirlər, lakin şəxslərə əmr və təlimatlar verə bilməzlər.
- Müşahidəçilər bütün nəticələri sənədli, gerçək və təsdiqlənən dəlillərlə əsaslandırırırlar və ziyarət etdikləri səs vermə yerlərinin və ya digər müvafiq yerlərin qeydlərini tuturlar.
- Müşahidəçilər müşahidələri haqqında mediaya fərdi müsahibələr etməkdən çəkinirlər, ancaq heyət olaraq fəaliyyətlərinin xüsusiyyəti haqqında ümumi məlumat verirlər.
- Müşahidəçilər seçki sonrası məlumatlandırma toplantılarında iştirak edirlər və müşahidə edilən seçkilər haqqında hazırlanacaq müşahidə hesabatlarına töhfə verirlər.
- Müşahidəçilər bütün qanun və qaydalara tabe olurlar. Səlahiyyətliyətin müşahidə fəaliyyətini məhdudlaşdırdığı hallarda vəzifələrini icra etmələrinin maneə törətdiyi halları qeyd edirlər.